
ZIELONOGÓRSKIE SEMINARIA JĘZYKOZNAWCZE
DYSKURSY O PRZESZŁOŚCI. DYSKURSY W PRZESZŁOŚCI

Artur Rejter
Uniwersytet Śląski
w Katowicach

PORADNIKOWY WYMIAR DYSKURSU NAUKOWEGO WIEKÓW DAWNYCH

Początków polskiego dyskursu¹ naukowego upatruje się w XVI w., już bowiem teksty z tego okresu wykazują pewne cechy przypisywane aktualizacjom współczesnym tej odmiany komunikacji². Pozostaje ta epoka jednak czasem kształtowania się dyskursu naukowego, który wedle ustaleń badaczy trwa nawet do przełomu XVIII i XIX stulecia³. Szczególny jest charakter dawnych tekstów naukowych, zwłaszcza gdy zestawić je z ówczesnymi wzorcowymi komunikatami łacińskojęzycznymi i współczesnym, w pełni skryształowanym dyskursem naukowym. Krystyna Siekierska w odniesieniu do polszczyzny naukowej XVII w. stwierdza⁴:

¹ Koncepcji dyskursu w samej lingwistyce jest wiele, mnie najbliższe są ujęcia: 1) jako ustabilizowanej konwencji społeczno-kulturowo-komunikacyjnej (H. Grzmil-Tylutki, *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*, Kraków 2007), 2) całości (werbalnej i pozawerbalnej aktu komunikacji) (A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998), 3) nadrzędnego wobec stylu, gatunku i tekstu wzorca zdarzenia komunikacyjnego i sposobu jego realizacji (M. Wojtak, *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 2011, nr 4, s. 69-78), 4) jako modelu kształtowania tekstu niebędącego w relacji hierarchicznej wobec modelu gatunkowego (B. Witosz, *Dyskurs i stylistyka*, Katowice 2009). Wszystkie one zakładają, że dyskurs to coś więcej (szerzej) niż tekst czy gatunek i że dyskurs obejmuje swym zasięgiem czynniki zewnętrzne (pozawerbalne, np. kulturowo-społeczne). Por. również: A. Rejter, *Styl czy dyskurs naukowy? Perspektywa historyczna*, „Forum Lingwistyczne” 2018, nr 5, s. 17-25.

² Por. I. Bajerowa, *Początki polskiego dyskursu naukowego – język dzieł Marcina Bielskiego i Stanisława Grzępskiego*, „Onomastica Slavogermanica” 2008, nr 27, s. 73-79; D. Ostaszewska, *Z zagadnień ewolucji stylu naukowego: XVI-wieczne początki kształtowania się wyznaczników przebiegu procesu myślowego*, „Prace Językoznawcze”, t. 22: *Studia historycznojęzykowe*, red. A. Kowalska, Katowice 1994, s. 85-94.

³ Por. J. Biniewicz, *Kształtowanie się polskiego języka nauk matematyczno-przyrodniczych*, Opole 2002.

⁴ Te spostrzeżenia można z powodzeniem odnieść do wieku XVI, a w pewnym stopniu również do XVIII.

Mimo nieustannych wojen i zamieszek wieku *Potopu* życie naukowe rozwijało się swobodnie, zwłaszcza w stosunkowo spokojnym Krakowie i Gdańsku. Oczywiście większość prac naukowych, nieraz znakomitych, pisana była po łacinie [...]. Są to prace teoretyczne, czasem bardzo wybitne, związane z nauką zachodnioeuropejską i nieraz sławne za granicą. Dzieła pisane w języku polskim mają zwykle charakter praktyczny, przeznaczone są dla Polaków słabo znających łacinę i często stanowią poradniki w różnych dziedzinach życia codziennego. Charakterystyczne jest tu pomieszanie dyscyplin naukowych – botanika wiąże się z medycyną, poradnik lekarski jest jednocześnie podręcznikiem etyki i moralności, informacja matematyczna jest encyklopedią dotyczącą najróżnorodniejszych zagadnień, geometria jest także nauką budowy maszyn itp.⁵

W podobnym duchu początki polskiego dyskursu naukowego charakteryzuje Jerzy Biniewicz, pisząc:

Uczeni nowego typu, jacy pojawili się w XVII stuleciu, nie widząc możliwości kontaktu z niechętnymi im scholastykami, zdecydowali się na wyrażenie nowych treści w językach narodowych i odrzucenie, nieprzydatnej w świetle nowych ustaleń badawczych, leksyki chemicznej. Nie zapominajmy ponadto, że adresatem nowych treści nie byli teoretycy akademicy, lecz praktycy – geodeci, żeglarze, rusznikarze, kartografowie, technicy, kupcy, dla których łacina nie była prymarnym językiem.

W XVI- i XVII-wiecznej Polsce żywy pozostawał przede wszystkim nurt literatury praktycznej. Autorzy mieli na uwadze cele dydaktyczne, popularyzatorskie. Motywując decyzję pisania tekstu naukowego w języku polskim, większość z nich wskazywała właśnie na dostępność przekazu niełacińskiego⁶.

W niniejszym opracowaniu dawny dyskurs naukowy (inaczej: dyskurs naukowy wieków dawnych) rozumiem jako zdarzenie komunikacyjne w obrębie określonej wspólnoty komunikatywnej dysponującej danymi kompetencjami (językowymi, społecznymi i kulturowymi), pozostającej w kręgu funkcjonowania nauki zgodnej z rozumieniem danej epoki oraz w obrębie wspólnych zainteresowań i celów natury pragmatycznej, ale też społeczno-kulturowej. Takie ujęcie zwalnia z sytuowania dawnych tekstów naukowych w spektrum podobnych komunikatów współczesnych⁷, a także pozwala spojrzeć na zagadnienie, przyjmując specyfikę polskiej komunikacji naukowej pozostającej jako towarzysząca wzorcotwórczej łacińskiej języcznej. Wyodrębniony okres (XVI-XVIII w.) traktuję w całym procesie funkcjonowania polskiego dyskursu naukowego jako początkowy, który można określić wobec współczesności jako etap krystalizowania się dyskursu. Rezygnuję przeto z określenia typu „przednaukowy” czy „protonaukowy”, co pozwala uniknąć aspektu wartościującego,

⁵ K. Siekierska, *Uwagi o języku i stylu dzieł naukowych XVII wieku (botanika, medycyna, geometria)*, [w:] *Odmiany polszczyzny XVII wieku*, red. H. Wiśniewska, C. Kosyl, Lublin 1992, s. 107.

⁶ J. Biniewicz, *Początki polskiego języka nauk ścisłych (XVI-XVIII wiek)*, „Prace Językoznawcze”, t. 24: *Studia historycznojęzykowe*, red. A. Grybosiowa i A. Kowalska, Katowice 1996, s. 64.

⁷ Współczesną odmianę naukową polszczyzny wyczerpująco opisał Stanisław Gajda (*Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa-Wrocław 1982).

a także odbiera współczesnemu dyskursowi naukowemu pozycję centralną, którą można by traktować jako jedyny obowiązujący punkt odniesienia. Decyzja o takim podejściu do zagadnienia wiąże się z tym, że nie uznaje komunikacji epok minionych za gorszą, mniej doskonałą, a tym samym dążącą w sensie teleologicznym do pełni utożsamianej na ogół w takich wypadkach z czasami obecnymi. Praktyki dyskursywne są bowiem zawsze zgodne z oczekiwaniami wspólnoty komunikatywnej, niezależnie od czasu jej funkcjonowania. Ponadto stan nauki współczesnej, także na poziomie jej dyskursowych realizacji, nie pozwala traktować dzisiejszego etapu jako optimum. Widać bowiem wyraźny rozdźwięk między scjentyzmem większości tekstów reprezentujących nauki ścisłe oraz części – nauki społeczne, a postmodernistyczną tendencją do eseizacji dyskursu w obrębie niektórych nauk humanistycznych.

Praktyczny, popularyzatorski⁸ czy dydaktyczny charakter dawnego dyskursu naukowego jako charakterystyczny dla okresu XVI-XVIII w. znajduje wyraz m.in. w jego wymiarze poradnikowym. Temu problemowi zostanie poświęcony niniejszy artykuł, w którym podjąłem kwestię poradnikowego wymiaru polskiego dyskursu naukowego XVI-XVIII w. Obserwacje ograniczam do tekstów o tematyce medycznej, korpus zatem jest jednorodny pod względem aspektu poznawczego (semantycznego).

Poradnik współczesny, wyczerpująco opisany z perspektywy genologii lingwistycznej⁹, plasuje się m.in. wśród gatunków współczesnego stylu naukowego¹⁰. Tej formie generycznej **w kontekście komunikacji naukowej** przypisuje się funkcje informacyjną i dydaktyczną, a uszczegóławiając – przede wszystkim praktyczną, na poziomie kodu natomiast wskazuje się na aspekt popularyzatorski i wykorzystanie języka naukowego w odmianie niepełnej. Teksty poradnikowe aktualizują wszystkie formy podawcze (opis, opowiadanie, rozważanie), charakteryzują się skróconą pełnością ujęcia, pisemnością, bezpośredniością, oficjalnością i formalnością; poziom instancji nadawczo-odbiorczych jest złożony¹¹.

Ważny dla tytułowego problemu jest gatunek porady. Różnice między radą i poradą, acz drobne i subtelne, opisała Ewa Ficek¹², konkludując, iż ważkie dla tej dystynkcji jest uwikłanie kontekstowe, sprowadzające się do tego, że „porada to specjalistyczna, fachowa rada”¹³. W dalszym toku wywodu będę się zatem posługiwał terminem porada.

⁸ Związki dyskursu naukowego z popularnonaukowym są szczególnie wyraźne, gdy uwzględni się historyczną perspektywę tego pierwszego. Por. np. A. Rejter, *Funkcje środków wartościujących w polskim dyskursie naukowym XVI wieku*, „Stylistyka” 2018, t. 27: *Aksjologia a styl*, s. 33-46.

⁹ Zob. E. Ficek, *Poradnik. Model gatunkowy i jego tekstowe aktualizacje*, Katowice 2013.

¹⁰ Zob. S. Gajda, *op. cit.*

¹¹ *Ibidem*, s. 177.

¹² Por. E. Ficek, *op. cit.*, s. 79-93.

¹³ *Ibidem*, s. 93.

Poradę traktuję jako jeden z gatunków dyrektywnych, zdefiniowanych przez Annę Wierzbicką¹⁴. W postaci uogólnionej definicję tę wykorzystałem także w innym miejscu¹⁵:

mówię: *zrób coś w jakiś sposób*
 myślę: *chcesz to wiedzieć, a ja wiem, jak to zrobić*
 myślę: *wiesz, że gdy to mówię, chcę ci pomóc*
 myślę: *nie musisz robić tak, jak mówię*¹⁶.

Zakładam, że porada jest aktem/gatunkiem mowy o potencjale illokucyjnym sygnalizującym wymiar poradnikowy tekstu oraz dyskursu, jest zatem gatunkiem pierwotnym wobec poradnika – gatunku wtórnego. Dla moich rozważań poziom gatunku będzie drugorzędny wobec poziomu dyskursu, co wynika z założeń badawczych, ale też z faktu, że wybrane do analizy teksty reprezentują różne formy generyczne, jest to bowiem zielnik (herbarz) i podręcznik medyczny¹⁷. Oba gatunki reprezentują – co raz jeszcze podkreślam – tematyczną odmianę medyczną dyskursu naukowego.

Porada znajduje w analizowanych tekstach rozmaite aktualizacje powierzchniowe. Są to:

– formy imperatywne:

Weźmi loju jeleniego, babki z nasieniem i z korzeniem, jesliby nasienia niemiała, iżby było miesiąca Maja, tedy **weźmi** korzenia z listem, **stłucz** to potem z oliwą, a **usmaż** na lekkim ogniu całą godzinę: potem **przyłoż** żywice sosnowej, niech się smaży wespolek aż się żywica rozpuści: **przecedź** przez chustę na panewkę, a **wlej** w to wina dobrego łyżkę albo czterzy, potem zasię **wstaw** na ogień, a **mieszaj** zasię całą godzinę: a gdy ono wino wywre, zasię także wiele **wlej**, a tak tego **czyni** kielko razow, aż będzie maść szara, a będzie się panewki trzymała jak o kły, potem **przyłoż** Blajwasu jeden łot: jesliby było tej maści ćwierć, **zetrzy** wszystko społem dobrze, a będzie maść, **schowaj** w słojek a **zatkaj** dobrze. (SH, 345)

Weź wody czystej garniec, **zagaś** w niej kilkanaście razy szynę żelaza dobrego, potem **weź** sztukę miedzi, **rozpal** ją, i **gaś** także kilka naście razy, do tej wody **przydaj** *Vitri antimonii Mercurii dulc.* obojga po puł uncyi, choćby też, i więcej, **okładaj** nią, jest bowiem doświadczona, a osobliwie na rozpędzenie guzow około stawow wyrosłych, ktore *Tophos* nazywają, nawet, *Venereos* rospędza *Item.* (C, 365)

– konstrukcje infinitywne:

Na wiosnę stoczywszy go, zioła w nim będące **wyrzucić**, naczynie **wypłokać** i **wysuszyć**. A potem Aquauitą mocno wewnątrz **oblać**, i znowu **wlać**. A jesliby naczynia nie napełniło, innym **dolać**, i dobrze **zaszpuntować**. Trwa do roku w swej porze i mocy. (SZ, 455)

¹⁴ Por. A. Wierzbicka, *Akty mowy*, [w:] *Semiotyka i struktura tekstu*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław 1973, s. 201-219.

¹⁵ Por. A. Rejter, *Wzorzec gatunkowy staropolskich poradników myśliwskich i jego uwarunkowania*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2004, s. 246-257.

¹⁶ Podobnie poradę ujmuje E. Ficek, *op. cit.*, s. 83.

¹⁷ Por. *Źródła* na końcu artykułu.

– konstrukcje modalne:

Co się tycze picia wody w gorączkach **trzeba uważać** jeżeli gorączka będzie z zapalenia, i wzburzenia samej krwi, albo z cholery: na ten czas bezpiecznie chory **może pić** wody co chce. Jeżeliby zaś z inszej przyczyny pochodziła, to jest: albo z korrupcy humorow, albo z przyczyny członka ktorego wewnętrznego naruszenia, albo z żołądka pełności. na ten czas **nie ma się dawać do picia**. (C, 395-396)

– konstrukcje hybrydalne (połączenia środków wymienionych wcześniej):

Wziąć tych wodek, Rucianej, z Kopru swojskiego, z Liliej białej, Koszyszczkowej wodki Lanczanej bez wina palonej, koźdej po poł funta, **zlej** je wszystkie społu, a **wypal** przez alembik lekkim ogniem po wtore, a tej wodki komu **dasz** na noc trzy łyty, Ale **nie trzeba wieczerać**, albo w postne dni po cztery nocy zamieszając, będzie miał pokój od żądze cielesnej. (SH, 250) Przeciwno powietrzu naruszeniu tak **uczynić**: **Weźmi** Spikanardowego kwiecica, albo Lawendowego dwa łyty, Rubeb łyt. Piwoniowych ziarenek po pełni Księżyca zbieranych czwierć łyta, Muszkatu trzy łyty, Cynamonu dwa łyta, Galbanu łyt. Wina dobrego na to **wlać**. [...] To wszystko w konwi Cynowej, albo w inszym naczyniu dobrze nakrywszy, na miejscu ciepłym, abo na słońcu jarkim przez cały Księżyc **moczyć**, każdego dnia raz kilka wzruszając, potym precedziwszy w śklenicę, **przydać** Ambry czwierć łyta, Piżma dobrego trzy quinty, a zawiązawszy ją w rzadką chusteczkę, w ono **puścić**, i **dać** temu jeszcze na słońcu albo w ciepłe chwilę stać, każdego dnia często zamieszając. A gdy potrzeba, **brać** z tego każdy poranek, po puł łyżki, albo po pełnej. Ludziom starym to lekarstwo jest barzo użyteczne. Abowiem rozum ostrzy. (SZ, 40)

Weź korzenia chiny pokrajanego, falsy parilli, obojga po sześć lotow, rogu jeleniego, albo łosiego porąbanego garść, wody garniec, **namocz** przez dwadzieścia cztery godzin, (co **się ma zawsze obserwować**) **warz** do połowy, **dawaj** po połkwarty przed wejściem do wanny. Jeżeli nie trzeba ciała bardzo wysuszać, tedy wzwyz pomienione ingrediencye tylko **wywarzać się mają** do wywarzenia trzeciej części, **przydawać** też rozynkow. (C, 516)

Współwystępowanie w analizowanych tekstach różnych środków aktualizujących akt porady świadczy o złożoności pragmatyki dawnego dyskursu naukowego. Bezpośredniość i równocześnie oficjalność, najczęściej widoczne w obrębie jednego tekstu, a nawet akapitu, wyznaczają obszar komponentu pragmatycznego. Dystans dzielący instancje nadawczo-odbiorcze znajdujący wyraz przede wszystkim w konstrukcjach bezosobowych i modalnych jest w tym samym stopniu charakterystyczny dla badanego dyskursu, co bezpośredniość relacji podmiotów komunikacji manifestująca się głównie w formach drugiej osoby liczby pojedynczej rozkaznika. To o tyle charakterystyczne, że różne sposoby aktualizacji porady napotkać można w każdym z tekstów, czasem w bardzo bliskim sąsiedztwie. Potwierdza ów stan fakt, iż mamy do czynienia z krystalizowaniem się dyskursu naukowego w badanym okresie.

Uogólniając, da się stwierdzić, że najistotniejszy w poradzie występującej w dawnym dyskursie naukowym jest jej potencjał illokucyjny znajdujący aktualizacje w rozmaitych, wskazanych wyżej, strukturach powierzchniowych. Porada jako gatunek bowiem jest tylko jedną ze składowych analizowanych tekstów, współtworzy zatem

dyskurs naukowy, nie będąc jego jedynym (czy nawet najważniejszym) ogniwem. Obserwacja dawnych dzieł naukowych dowodzi tendencji do waloryzowania problematyki poznawczej zasygnalizowanej w głównym ogniwie tytułu dzieła. W wypadku zielników (herbarzy) jest to bogata, obszerna i wyczerpująca prezentacja roślin leczniczych, ale też pożytków płynących z różnych elementów pochodzenia zwierzęcego, minerałów itp.; podręcznik medyczny zaś skupia się na detalicznym opisie chorób i dolegliwości. Porada pojawia się zazwyczaj na samym końcu danego rozdziału lub stanowi uzupełnienie narracji we wcześniejszych jej partiach. Zdarzają się wprawdzie od tego wyjątki, niemniej tendencja ogólna jest zauważalna. Może wystąpić sytuacja, że w danym rozdziale czy księdze zielnika autor skupia się na charakterystyce choroby, a nie lekarstwa o danej proveniencji, niemniej nawet wówczas porada wieńczy wywód, jest jego podsumowaniem, ewentualnie (rzadziej) wplatana jest w tok narracji prezentującej dane zioło lub inne lekarstwo. Schematycznie da się to przedstawić w sposób następujący na przykładzie jednego z rozdziałów dzieła S. Syreniusza:

1. Tytuł i numer rozdziału: *O Piołynu. Rozdz. 1.*
2. Ekwiwalent łaciński i niemiecki nazwy: *Absinthium. Wermut.*
3. Element ikoniczny przedstawiający roślinę (rycina).
4. Opis rośliny leczniczej: wygląd, morfologia, smak, ogólne zastosowanie lecznicze (poszczególne ogniwa są sygnalizowane w postaci glos: *Liście; Naśienie; Kłacze; Kwiat; Korzeń*).
5. Miejsce występowania, pochodzenie: *Miejsce i Wybor.*
6. Termin zbioru: *Czas zbierania.*
7. Właściwości i związek z danym żywiołem¹⁸: *Przyrodzenie i złożenie z żywiołów.*
8. Właściwości ogólne różnych odmian rośliny: *Podmiot.*
9. Szczegółowe właściwości i zastosowanie rośliny: *Mocy i Skutki* (to zazwyczaj najobszerniejsze ogniwo rozdziału zawierające detaliczne informacje dotyczące rozmaitych chorób i dolegliwości, w których pomocna może okazać się dana roślina lecznicza; tu też pojawiają się segmenty aktualizujące **poradę**).
10. Konkretny typ lekarstwa uzyskanego z zioła: *Sok z Piołynu zgęszczony; Extrakt; Syrop z wyciągniętej Istności Piołynowej; Wino Piołynowe abo Piołynek; Wino Piołynowe, przeciw morowemu powietrzu; Purgujące Piołynkowe wino; Wodka; Sol z Piołynu; Pigułki abo Trociszki z Piołynu; Olejek Piołynowy; Olejek Piołynowy, Alchimijskim sposobem dystalizowany* (w tych partiach rozdziału opisuje się właściwości lecznicze poszczególnych substancji, mogą też pojawić się segmenty aktualizujące **poradę**). (SZ, 337-357)

Przedstawiony schemat struktury maksymalnej rozdziału siedemnastowiecznego zielnika dowodzi tendencji do porządkowania treści w sposób przemyślany i metodyczny. Organizacja tekstu jest schematyczna i przejrzysta, dzięki temu przedstawione informacje stają się czytelne dla odbiorcy. Należy w tych zabiegach widzieć wyraźną dążność do krystalizowania się dyskursu naukowego jako uporządkowanego,

¹⁸ Związki ludzkiego organizmu z żywiołami i typami substancji uważanych za podstawę temperamentów stanowiły podstawę dawnej medycyny. Por. np. *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 1995.

podlegającego założonemu schematowi wywodu¹⁹. Jak widać, porada jest jednym z ogniw, ważnym, stanowiącym o pragmatycznym aspekcie dyskursu, niemniej niejedynym. Występuje bowiem w sąsiedztwie innych form, głównie deskrypcji, nierzadko bardzo rozbudowanych i szczegółowych, przybliżających określoną w tytule roślinę leczniczą.

W osiemnastowiecznym tekście medycznym o charakterze podręcznikowym porządek przedstawianych informacji jest podobny, ale podlega opisywanym chorobom i dolegliwościom, a nie źródłom lekarstw. Spójrzmy na schemat rozdziału:

1. Tytuł rozdziału: *O PUCHLINIE Ktora nazywa się Hydropis.*
2. Opis choroby, jej typologia.
3. Symptomy choroby: *Znaki.*
4. Przyczyny choroby: *Przyczyny.*
5. Stopnie zagrożenia dla zdrowia: *Prognosis.*
6. Opis leczenia: *Sposoby leczenia* (ogniwo zazwyczaj najobszerniejsze zawierające opis sposobów leczenia wraz z zastosowanymi środkami, przy poszczególnych sposobach leczenia może się znaleźć **porada** dotycząca sporządzenia lekarstwa lub jego zastosowania). (C, 279-294)

Porada znów stanowi gatunek współwystępujący z innymi formami, głównie wieloaspektową i rozbudowaną deskrypcją danej choroby i czynnikami z nią związanymi (objawami, przyczynami, typologią itp.). Aktualizacja porady ma zatem ścisły związek (podobnie jak w tekstach wcześniejszych) z wymiarem pragmatycznym dyskursu, przejawiającym się w ujawnianiu instancji nadawczo-odbiorczych związanych z samym procesem leczenia (sporządzaniem lekarstw oraz ich zastosowaniem).

Niezależnie od wiodącej tematyki tekstu można wskazać pewne prawidłowości dotyczące pragmatycznego wymiaru dyskursu. Autor-mistrz przedstawia problem, następnie w sposób szczegółowy i wielowymiarowy go charakteryzuje, przybliżając odbiorcy (najczęściej lekarzowi, cyrulikowi, balwierzowi), występującemu w roli adepta, praktyka. Nadawca zakłada, że wiedza teoretyczna jest nieznaną odbiorcy, stąd bogata jej reprezentacja w początkowych segmentach rozdziału, której nie towarzyszy uobecnianie odbiorcy. Narracja w tych partiach jest na ogół obiektywna, bezosobowa, skupiona na prezentacji problemu. Dopiero w dalszych częściach rozdziału przedstawione zostają praktyczne, empiryczne aspekty omówionego zagadnienia, skłaniające do zmiany strategii dyskursywnej, polegającej na aktualizacji porady. Zmienia to relację nadawczo-odbiorczą i włącza badany dyskurs w nurt poradnikowy, akcentując tym samym praktyczny jego wymiar. Bywa, że segmenty poradnikowe zajmują znaczącą część danego rozdziału, zdarza się też, że są liczne i rozbudowane,

¹⁹ Szerzej na ten temat por. A. Rejter, *Strukturalnotekstowe wyznaczniki dyskursu naukowego wieków dawnych*, [w:] *Reprezentacje świata w dyskursach (modele, obrazy, wizje)*, red. B. Ciesek, B. Duda, E. Ficek, K. Sujkowska-Sobisz, Katowice, w druku.

przeplatają się z ogniwami opisowymi. Nie zmienia to jednak faktu, iż stanowią drugi, równoległy tor dla narracji deskryptywnej skupiającej się na prezentacji problemu. W formie syntetycznej przedstawiono to w tabeli 1.

Tabela 1. Ogniwia tekstu aktualizującego dyskurs naukowy wieków dawnych

Ogniwo	Nadawca	Odbiorca	Aktualizacja	Miejsce w strukturze komunikatu
Prezentujące problem	implicitny: istrz	implicitny: adept, praktyk	– deskrypcja – szczegółowość – układ problemowy – hierarchizacja wyводу	samodzielne
Poradnikowe (aktualizacja porady)	implicitny: mistrz	implicitny/ eksplicytny: adept, praktyk	– konstrukcje powierzchniowe: imperatywne, infinitywne, modalne, hybrydalne	samodzielne/niesamodzielne (wplecione w tok wyводу ogniwa prezentującego problem)

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać, ogniwia przedstawiające problem są wyżej zorganizowane, ich struktura jest samodzielna, a aktualizacja wielopoziomowa i kompleksowa. Porada stanowi wprawdzie odrębny segment, ale już nie tak samodzielny i rozbudowany, sprowadzający się właściwie do aktualizacji illokucyjnego potencjału aktu mowy.

* * *

Poradnikowy wymiar dawnego dyskursu naukowego jest z pewnością problemem ważkim dla opisu dziejów tej odmiany komunikacji. Współkonstruuje dyskurs, nadając mu – podobnie jak środki wartościujące²⁰ – aspekt praktyczny, użyteczny. Nie należy jednak zapominać, że oprócz tego widać dążność do uporządkowania wyводу, dbałość o paralelny układ treści, obiektywizm – a to już skłania do przypisywania tekstom z okresu XVI-XVIII w. walorów naukowości. Dyskurs naukowy wieków dawnych należy zatem rozumieć jako fenomen złożony, oparty na przenikaniu się różnych dyskursów (swoistej ich konstelacji), w których manifestacje znajdują rozmaite kategorie stylowe i formy gatunkowe. Przeprowadzone obserwacje dowodzą także zasadności skupienia się na poziomie dyskursu oraz aktualizującego go tekstu jako – w moim mniemaniu – obszarów nadrzędnych wobec gatunku. Wydaje się bowiem, że

²⁰ Zob. A. Rejter, *Funkcje środków wartościujących...*

wymiar genologiczny jest w wypadku dyskursu naukowego wieków dawnych bardziej rozmyty, tym samym trudniejszy do uchwycenia. Ponadto dyskurs naukowy mógł się przejawiać w różnych formach generycznych, co również skłania do umieszczenia go w centrum obserwacji.

Źródła

- C – [Anonim]: *Compendium medicum auctum, to jest krotkie zebranie i opisanie chorob, Ich różności, przyczyn, znakow, sposobow do leczenia* [...], Częstochowa 1789.
- SH – M. Siennik, *Herbarz to jest, Ziół tutecznych, postronnych, i Zamorskich opisanie: co za moc mają, a jako ich używać, tak ku przestrzeżeniu zdrowia ludzkiego, jako ku uzdrowieniu rozmaitych chorob* [...], Kraków 1568.
- SZ – S. Syreniusz, *Zielnik Herbarzem z języka Łacińskiego zowią, To jest Opisanie własne imion, kształtu, przyrodzenia, skutkow, i mocy Ziół wszelakich* [...], Kraków 1613.

Bibliografia

- Bajerowa I., *Początki polskiego dyskursu naukowego – język dzieł Marcina Bielskiego i Stanisława Grzępskiego*, „Onomastica Slavogermanica” 2008, nr 27, s. 73-79.
- Biniewicz J., *Kształtowanie się polskiego języka nauk matematyczno-przyrodniczych*, Opole 2002.
- Biniewicz J., *Początki polskiego języka nauk ścisłych (XVI-XVIII wiek)*, „Prace Językoznawcze”, t. 24: *Studia historycznojęzykowe*, red. A. Grybosiova, A. Kowalska, Katowice 1996, s. 62-70.
- Duszak A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998.
- Ficek E., *Poradnik. Model gatunkowy i jego tekstowe aktualizacje*, Katowice 2013.
- Gajda S., *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa-Wrocław 1982.
- Grzmil-Tylutki H., *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*, Kraków 2007.
- Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 1995.
- Ostaszewska D., *Z zagadnień ewolucji stylu naukowego: XVI-wieczne początki kształtowania się wyznaczników przebiegu procesu myślowego*, „Prace Językoznawcze”, t. 22: *Studia historycznojęzykowe*, red. A. Kowalska, Katowice 1994, s. 85-94.
- Rejter A., *Funkcje środków wartościujących w polskim dyskursie naukowym XVI wieku*. „Stylistyka” 2018, t. 27: *Aksjologia i styl*, s. 33-46.
- Rejter A., *Strukturalnotekstowe wyznaczniki dyskursu naukowego wieków dawnych*, [w:] *Reprezentacje świata w dyskursach*, red. B. Ciesek, B. Duda, E. Ficek, K. Sujkowska-Sobisz, Katowice, w druku.
- Rejter A., *Styl czy dyskurs naukowy? Perspektywa historyczna*, „Forum Lingwistyczne” 2018, s. 17-25.

- Rejter A., *Wzorzec gatunkowy staropolskich poradników myśliwskich i jego uwarunkowania*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2004, s. 246-257.
- Siekierska K., *Uwagi o języku i stylu dzieł naukowych XVII wieku (botanika, medycyna, geometria)*, [w:] *Odmiany polszczyzny XVII wieku*, red. H. Wiśniewska, C. Kosyl, Lublin 1992, s. 107-114.
- Wierzbička A., *Akty mowy*, [w:] *Semiotyka i struktura tekstu*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław 1973, s. 201-219.
- Witosz B., *Dyskurs i stylistyka*, Katowice 2009.
- Wojtak M., *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 2011, nr 4, s. 69-78.

Poradnikowy wymiar dyskursu naukowego wieków dawnych

Streszczenie: W artykule przedstawiono analizy dawnego dyskursu naukowego na przykładzie dzieł medycznych. Skupiono się na poradnikowych aspektach dyskursu. Poradnikowy wymiar przybiera różne aktualizacje tekstowe i stanowi ważny element dyskursu, jest ponadto wyrazem praktycznego aspektu dawnych tekstów naukowych. Oprócz tego widać jednak w analizowanych tekstach dążność do obiektywizmu i uporządkowania wywodu, co stanowi przykład naukowego wymiaru komunikacji. Dawny dyskurs naukowy jest zatem kolekcją różnych dyskursów, które w analizowanych tekstach się przenikają.

Słowa kluczowe: dyskurs naukowy, poradnik, styl, tekst, historia języka polskiego

The guide shape of academic discourse of past centuries

Summary: In the article the analysis of ancient academic discourse is described on the example of medical texts. The focus was on the advisory aspect of discourse which take different text shapes and constitute an important element of discourse. Furthermore, the guide aspects are the expressions of practical aspect of ancient academic texts. Moreover, one can observe in the analysed texts a purpose to objectivism and a tendency to ordering the argument, which are the examples of academic shape of communication. Therefore the academic discourse of past centuries is a collection of different discourses, which pervade in the analyzed texts.

Keywords: academic discourse, guide, style, text, history of the Polish language